

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

„AUDIATUR ET ALTERA PARS”

AQUINÓI SZENT TAMÁS
AZ ÓVATOSSÁGRÓL

SZÖVEGÉRTÉS – NYELVTANULÁS

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

35. A communio

36. Ecclesia toto orbe diffusa

18. szám

2004. április

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltekhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsolozsma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsolozsma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus kereszttét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

(A jegyzék folytatása a bátlapon)

„Audiatur et altera pars”

Tudjuk, tudjuk a régi római mondás igazát („Hallgattassék meg a másik fél”), de gyakran elfeledkezünk róla (az utolsó tizenöt évben már nem is igen tudjuk). Nem hiába hát időnként előszedni ezeket a közhelyes igazságokat is. A mondás a bírói tárgyalásokra vonatkozik; de mindenkiben egyenként is van belül egy „ítélő tábla”, amelyen ítélezik a vélemények, irányzatok, teljesítmények, magatartások, szándékok, emberek felől. Erre az ítéző táblára is érvényesnek kellene lennie az „audiatur et altera pars” elvének. Ahol nem, ott a fanatizmus tenyészik. A fanatizmus (különösen a vallási és politikai fanatizmus) olyan, mint az alkoholizmus: elveszi az ember eszét, s elsősorban magát az embert rombolja.

De amilyenek vagyunk, mi emberek, ha el is fogadjuk az efféle elvet, csak éppen nem tudjuk (vagy nem akarjuk) érvényesíteni. Legjobb tehát az elvet az „elvi” szintről leszállítani, és mint módszert begyakorolni. Mi lenne ez a módszer?

Amikor egymással ellentétes nézetekkel találkozunk akár nagy dolgokban, akár a köznapok apró-cseprő perpatvaraiban, általában természetünk, neveltetésünk, környezetünk, hitünk, előző tapasztalataink, barátaink hatására ösztönösen vonzódunk a kettő közül egyikhez. Gyakori eset, hogy úgy véljük, egyik elkötelezettségünk automatikus köteleességet ró ránk egy másik „vitában” is: ezt és ezt az álláspontot kell elfogadni. (Például vallásos hitünk elfogadása automatikus politikai döntést generál, emez további automatikus döntést, nézet-elfogadást a konkrét ügyekben.)

Célszerű ilyenkor egy pillanatra megállni és kijózanodni. A módszer egyszerű. Vegyük szemügyre elfogulatlanul az ellentétes nézetet. Legyünk pár percre az ellenvetés ügyvédei. Képzeljük, hogy azt most éppen nekünk kell más ellen védenünk. Vegyük fontolóra minden érvet. Vegyük fontolóra a tényeket, okokat, előre sejthető következményeket. Vegyük fontolóra a „környülállásokat” is: milyen külső tényezőkkel kell az adott ügyben számolni, hogy viszonylik a „vélemény-javaslat” a realitásokhoz. Fontosnak tartom még egyszer azt javasolni, hogy ebben az első stádiumban ne azért

fontoljuk meg mindezt, hogy ellenérveket találjunk. Tíz percre őszintén és önátadással gondolkozzunk a másik fél fejével.

Mi történhet ezután? Most nyilván össze kell vetnünk tapasztalatainkat, ismét nem azért, mert „itt az idő a cáfolatra!”, hanem hogy mérleget készítsünk. Mi lehet e mérleg eredménye?

Horribile dictu: lehet az, hogy belátjuk, a másik nézetnek van igaza. Ezt persze egy konkrét, kard-ki-kard vitában szinte sohasem vagyunk hajlandók elismerni. Jobb is, ha az ilyen vitákat önmagunkban játsszuk el: ott tekintélyvesztés nélkül visszavonulhatunk. De még ha nyilvános vitára kényszerülünk is, és nem vagyunk elég alázatosak ahhoz, hogy elismerjük a másik igazát, elhallgathatunk, hazamehetünk, és amit tanultunk, holnaptól kezdve „bekalkuláljuk” nézetrendszerünkbe.

A másik véglet: lehetséges hogy őszinte latolgatás után sem találjuk meggyőzőnek a másik nézetet, sőt annak kizárása csak még jobban megerősít bennünket a számunkra „szimpatikus” nézetben. Még ekkor is többféle haszna lesz annak, hogy egy időre gondolatban „átálltunk a másik oldalra”. Először is, megokoltabb, átgondoltabb, mélyebb lesz saját meggyőződésünk. Másodszor, általánosságban élesült elménk, elemző készségünk, és gazdagított világismeretünk. Harmadszor, valószínűleg el fogjuk ismerni, hogy a másik nézet mellett is szóltak, legalább is látszólagos érvek; megértjük, ha valaki azokat nyomósabbnak találja, nem tartjuk eleve gazembernek, aki amellet áll.

Az is megeshet, hogy egy-egy kisebb dologban elbizonytalanodunk. Úgy látjuk, nem tudunk eleget ahhoz, hogy a vitában állást foglaljunk. Olykor igen szimpatikus magatartás!

Sokszor kevésbé lesz végletes az eredmény. Lehet, hogy alapvetően az egyik (mondjuk: eddigi saját) nézetet tartjuk érvényesnek, de bizonyos árnyalatokban, részletekben be tudjuk fogadni abba a másik nézet elemeit is. Azt mondjuk: igen, erre eddig nem gondoltam, a továbbiakban ezzel is számolnom kell; azt csinálom, gondolom ugyan, amit eddig, de figyelemmel leszek erre és erre. Vagy szétválasztást teszek: ugyan alapvetően ezzel a nézettel értek egyet, de úgy látom, ebben és ebben nincs igaza.

A másik lehetőség: belátom, hogy adott esetben mindkét félnek igaza van, de más-más szempontból. Mondok egy gyors, talán nem is tökéletes példát: hogyan ítéljük az abortuszról? A keresztény ember számára nem kétséges az ítélet. Sőt szerintünk nemcsak a tételes keresztény erkölcs, hanem a természetes jog is elítéli azt. Azonban amíg megvizsgálom az ellentétes érveket, rájöhetek, hogy itt nem az abortusz helyes vagy helytelen voltáról van szó, hanem hogy bevezethetők-e ellene az állami törvény eszközei. Állami törvény csak bizonyos általánosabb jogalappal érvényesülhet. Van-e olyan jogalap, mely az egész társadalom (beleértve a nemhívőket) részére normául szolgálhat, s melynek következményeképpen börtönbe csukható az abortuszt elkövető. E néhány sorban persze nem az abortuszról mondtam véleményt, abban szilárd hittel hiszem, amit Egyházam mond róla. De különválasztottam azokat a szempontokat, melyeket nem lehet összemosni. Lehetséges, hogy e különválasztás után is arra jutok, hogy törvényileg kell az abortuszt tiltani. De legalább tudom, hogy a két szempontot külön-külön kell megvizsgálni.

Felmerül a kérdés, nem vezet-e egy ilyen „módszer” az igazság relativizálásához? nem ássa-e alá a hitet, meggyőződést? Világos, hogy most a felnőtt, fejlett értelmű embert vettük alapul. A gyermeknek jobb, ha egy értékrendszerben nő fel, s csupán kis dolgokban, az értékrendszert nem érintő ügyekben kezdi el gyakorolni a mérlegelés módszerét.

A felnőttnél azonban nem erről van szó. Általában nem hitét, értékrendszerét teszi egészében ily módon mérlegre, hanem azzal számol, amit Aquinói Szent Tamás így mond: gyakran az igazba téves keveredik, a jóba rossz, vagy a rossz felölti a jó álarcáját. E „módszerrel” inkább tisztogatjuk hitünket, meggyőződésünket; világosabb látásra törekszünk a földi dolgokban, s egyúttal ápoljuk az embertársainkkal való szeretetteljes kapcsolatot. Anélkül azonban, hogy ez hitünk feladására ösztönözne.

Ugyanis nem felejtjük el, hogy hitünk nem emberi belátáson, hanem természetfölötti igazságokon alapul. Az emberi belátás (a

rationabile obsequium, vagyis „ésszerű hit”) hármát jelent: 1) az ész meghódolását Isten, mint első igazság előtt; 2) az ész szolgálát ahhoz, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat mind bensőségebben magunkévá tegyük, és 3) az ész kritikai munkáját, hogy szétválasszuk a hithez tartozó dolgokat az emberi (az okosság irányítása alá tartozó) dolgoktól.

Ha már Aquinói Tamást emlegettük, példának vehetjük az ő articulusait. Először azt mondja: „Videtur... úgy látszik”, s kifejti a nézetével ellentétes véleményt, méghozzá olyan tudással és meggyőző erővel, hogy már-már elfogadjuk. Azután: „Sed contra...” megvizsgálja, van-e isteni tekintélyű döntés az ügyben, vagy nyilatkozott-e emberi tekintély, akire jó figyelni. Azután: „Respondeo dicendum”: kifejti saját felfogását, általában nagyon gondos megkülönböztetésekkel. Szinte matematikai felosztásokra emlékeztet az a művelet, ahogy szétszálazza az összekeveredett tényezőket, mindig számításba véve az egyszerű, mindennapi tapasztalatból vett megfigyeléseket is. Végül „ad primam...” sorba veszi a „videtur” érveket, s azokat vagy megcáfolja; vagy sokkal többször: elismeri érvényességüket bizonyos tekintetben („secundum quid”), érvénytelenségüket más vonatkozásban, de elutasítja, hogy e megkülönböztetés nélkül („simpliciter”) érvényesnek tartsuk őket. Ami Aquinóiban nagyszerű, hogy egy percig sem inog meg a kinyilatkoztatott igazságok védelmében, de teljes nyíltsággal tekint a valóság tapasztalataira.

Aquinói Szent Tamás az óvatosságról

*Vajon az óvatosságot a prudentia részei közé kell-e számítani?
(Summa Theologica, a II. rész II. kötete, 49. kérdéskör, 8. cikkely)*

Úgy látszik, az óvatosságot nem kell a prudenciának (= gyakorlati okosság erkölcsi erényének) részei közé számítani. Abban ugyanis, amiben nem történhet rossz, nincs szükség óvatosságra. Márpedig az erények gyakorlásában nincs rossz, tehát a prudenciának, mely az erények irányítója, nem része az óvatosság. — To-

vábbá: Ugyanannak a tevékenységnek két aktusa előre látni a jót, és óvakodni a (jövőben bekövetkező) rossztól; miként ugyanahhoz az (orvosi) mesterséghez tartozik, hogy egészséget adjon és hogy gyógyítsa, megelőzze a betegséget. Azonban az előrelátás (az előző cikkelyben kifejtettek értelmében) a prudenciának része, nem szükséges tehát a prudencia részei között külön is említeni az óvatosságot. — Továbbá: Okos ember nem törekszik lehetetlenre. Ámde senki sem képes megóvni magát minden rossztól, ami esetleg bekövetkezhet. Tehát nem számítható az óvatosság a prudencia részei közé.

Viszont az Apostol azt mondja az Efezusiakhoz írt levélben: *Lásátok, mimódon járjatok óvatossággal.*

Feleletként tehát a következőket mondjuk. Az, ami körül a prudencia (= a gyakorlati okosság erkölcsi erénye) fordul, az esetleges (körülményektől függő) emberi cselekvés. Márpedig ebbe, ahogy az igazhoz tévedés, úgy jóhoz rossz is keveredhet. Ennek oka az emberi cselekedések sokfélesége, melyekben sokszor a rossz akadályozza a jó érvényesülését, máskor pedig a rossz felveszi a jónak álarcát. Ezért van szükség (a cselekvést irányító) prudencia gyakorlásában az óvatosságra, hogy úgy fogadjuk el a jót, hogy közben elkerüljük a rosszat.

Az első érvre ezt mondjuk: az erkölcsi erényekben nem azért van szükség óvatosságra, hogy valaki az erényekből fakadó cselekedetektől óvakodjék, hanem azért, hogy megóvja magát attól, ami az erényekből fakadó cselekedetet megakadályozhatja.

A második érvre ezt mondjuk: egy jót teljesíteni valóban ugyanazt jelenti, mint a vele ellentétes rosszat elkerülni. Ámde valami kívülről hozzá kapcsolódó akadályt elhárítani már más magatartást kíván. Ezért az óvatosságot megkülönböztetjük az előrelátástól, habár mindkettő a prudenciának egyazon erényéhez tartozik.

A harmadik érvre ezt mondjuk: az elkerülendő rosszak közül, amelyek életünkben előfordulnak, egyesek sokszorosan, gyakorta megtörténhetnek. Az értelem ezeket képes átlátni, és éppen ezek ellen van rendelve az óvatosság, hogy teljességgel elkerüljük őket, vagy legalábbis ártásukat csökkentjük. Vannak azonban olyanok

is, melyek ritkán, mintegy véletlenszerűen történnek. És ezeket, minthogy lehetséges számuk végtelen, értelemmel átlátni nem vagyunk képesek, az ember nem is elégséges ahhoz, hogy megóvja magát tőlük. Azonban a prudencia szolgáltatásával mindenféle véletlen károkozás ellen az ember annyira felkészítheti önmagát, hogy azok legalább kevésbé ártsanak.

Szövegértés – nyelvtanulás

A Gondolkodó Füzetek néhány korábbi számában már írtam a szövegértés mai betegségeiről és annak gyógyíthatóságáról. Hozzájárulhatott a bajokhoz a nyelvtanítás is, amikor egyik végtetből a másikba esett (tisztelet a kivételnek). A régi iskoláról azt mondják (ellenőrizni én már nem tudom), hogy túlságosan szövegcentrikusan tanította a nyelvet. Olvasmányok voltak, azokhoz meg kellett tanulni a nyelvtant, „bevágni” az olvasmányok szavait. Az eredmény pedig – így volt szokás, közhelyesen, panaszolni – az, hogy „a végzős diák tudja Schillert, de nem tud egy pohár vizet kérni”.

Néhány évtizede a nyelvtanítás, nyelvvizsgáztatás (óh!) mélységesen elítélve ezt a módszert, előnyben részesíti a nyelvtanításban a társalgást, az „élő” nyelvhasználatot, a pedagógiai szleng szerint „kommunikáció-centrikus” nyelvtanulást. Eszerint az a fontos, hogy a diák el tudja mondani, amit akar, és megértse beszélőtársát.

Elfeledkezni látszanak azonban arról, hogy az idegen nyelvet nem csak a turista-célokra használjuk. A „tudásalapú társadalomban” (ahogy most divat mondani), például elengedhetetlenül fontos a szakirodalom követése. A tapasztalatom az, hogy a nyelvet úgy-ahogy jól beszélő diák sem tud megbirkózni egy 8-10 oldalas cikkel, mert felületes nyelvtudása nem elég pontos, és nem elég részletekbe hatoló. Az életben elegendő, hogy felében-harmadában értjük, mit mondanak, s erre az értésre szoktatják őt a nyelvórák és a vizsgakövetelmények. Mondja el a maga szavaival: mit lát, mit mondana, miről beszéltek a tankazettán.

Egy igényes szakmai, vagy éppen irodalmi szöveg viszont csak akkor tárja fel magát, ha belemegyünk a sűrűjébe. Ha nem csak szó van valamiről, hanem szó szót követ, szigorú nyelvtani alakza-

tokba, szintagmákba rendeződve bontakozik a gondolat. Ha jó a szöveg, akkor nincs benne felesleges szó, minden kötőszó fontos, úgy, ahogy le van írva. Ha a gondolat úgy kívánja, akkor egy gondosan konstruált, hosszabb összetett mondatban fejlik ki. Nem lehet rajta átszaladni, nyelvtanilag is meg kell érteni; meg kell állni, vissza kell ugrani két sort, elemezni kell a mondatot. Gyűlölöm, amikor a diák összekeresi a mondatban a szavakat, azután képzel belőle egy mondatot – persze nem azt, ami le van írva.

Sőt tovább kell mennünk: a szövegalkotásig. Csak félteljesítmény, ha „ki tudjuk fejezni magunkat”. Vannak helyzetek, amelyekben tudnunk kell olyan igényes szöveget (levelet, kérvényt, tanulmányt, előadást, beszédet) létrehozni, mely nyelvi művességet, a szöveggel való babra-munkát igényel. Megtehetjük, hogy másnak adjuk át szövegünket fordítani, vagy újrafordítani. De nem rohangászhatunk minden iratunkkal. Különben is az a tapasztalatom, hogy jobb, ha a „szerző” hozza létre az idegen nyelvi szöveget, azután adja azt az nyelvi lektor kezébe, hogy elegánsabbá, gördülékenyebbé, idiomatikusabbá tegye. Ha nem világos, mit akarok mondani, akkor a szakfordító sem teheti világosabbá.

Sőt a fordítás (idegenből magyarra és magyarból idegenbe) még anyanyelvi készségeinken is segít. Sokszor megesett velem, hogy mondataim félreérthetőségét, kuszaságát, „poétikus” zavarosságát akkor ismertem fel, amikor megpróbáltam lefordítani. Bizony jó ellenőrzés egy magyar mondatra: hogyan szólna ez idegen nyelven?

Nem arról beszélek, hogy kizárólag Shakespeare-n vagy történelmi esszéken tanuljunk angolt. (Közhírű, hogy detektívrégényen is jól lehet nyelvet tanulni.) Arra sem gondolok, hogy baj lenne a „turista”-szemléletű nyelvtanítással. De nem lehet-e egyensúlyt találni? Jó, tanuljon mindenki annyit, hogy „ki tudja fejezni magát”. De aki magasabbra tör, akinek például egy egyetemi diploma mellé kell a nyelvvizsga, annak bizony meg kell tanulnia a szöveggel bíbelődni: saját, és mások szövegeivel. Meg kell hozzá tanulni azt a lelassított tempót, ami ellentétes a „conversation-English” gyakorlásával, meg kell szokni a módját annak, hogyan tárjuk fel egy szöveg értelmét.

Jegyzetek a liturgiáról

35. A communio

A communio a római liturgia áldozási éneke: antifona, melyhez – a körülményektől függő hosszúsággal – zsoltár énekelhető. Első említései a 4. századra mennek vissza: a keleti egyházban ekkor – talán már hosszabb idő óta – szinte a mise állandó részei közé tartozott, hiszen többnyire a 33/32. zsoltár híres versét énekelték: „Ízleljétek és lássátok, milyen édes az Úr.” Keleten később sem kapott minden mise saját communiót, beérték négy-öt gyakrabban, s még néhány ritkán használt szöveggel. Nyugaton azonban kialakult az egész éves ciklus, s besorolódott a mise változó tételeinek rendjébe, melyet *Proprium Missae*-nek nevezünk.

A jelen cikk kérdése az: miről szól a communio. Mert első gondolatunk ez lenne: ahogy a barokk kor óta divatba jött népének misékben áldozásra oltáriszentségi éneket vesznek, úgy a communionnak is az áldozásról kell szólnia. De úgy látszik, a római liturgia nem így gondolkodik; tehát nekünk kell gondolkodásunkat megváltoztatnunk, hozzáidomítanunk a római liturgia gondolkodásához. Persze jó lenne minden egyes communiót kézbe venni, megnézegetni jobból-balról. Erre most nincs helyünk. De néhány szövegcsoport kiemelésével közelebb jutunk e műfaj gondolatvilágához. Az alábbiakban kizárólag az egyházi év (*temporale*) tételeivel foglalkozunk.

1. Vannak olyan communiók, melyek nyilvánvalóan az eukarisztiára, annak vételére utalnak. Ilyenek például: „A kenyér, amelyet én adok”; „Aki eszi az én testemet”, „Kenyeret adtál nekünk a mennyből”. Természetesen ide tartozik az „ős-communió” is: „Ízleljétek és lássátok, milyen édes az Úr...”

2. Egyes communiók az ünnepről vagy az időszakról szólnak, de az ókeresztény szentírás-értelmezést ismerve utalást hallhatunk bennük a szentáldozásra is. Így összekapcsolják a nap liturgiáját az eukarisztia gondolkörével. Ilyenek például advent 1. vasárnapján: „Az Úr megadja kenyelmét, és földünk megtermi gyümöl-

csét”; más ádventi communiókban a „jön” kifejezés enged áthalást: a liturgikus időszakra is utal, de az áldozásban való Úrjövetre is. „Jeruzsálem, kelj fel, és állj a magaslatra, és lássad *a gyönyörűséget, mely jön hozzád* a te Istenedtől.” „Mondjátok: Kicsinyhitűek, erősödjetek meg és ne féljetek, *íme, a mi Istenünk jön, és megszabadít minket.*” „Íme a Szűz méhében fogan és fiat szül, és neve lesz: *Emmánuel* (=Velünk az Isten!).” „Örvendj, Sion lánya, hirdessed, Jeruzsálem leánya, *íme, a te Királyod jön hozzád, a szent és üdvözítő.*” A „látás” is tartalmazhat áldozási utalást. Az áldozó előtt mintegy megmutatja, megláttatja magát Jézus, az Isten. Így karácsonykor: „Meglátják minden földek a mi Istenünk üdvösségét (=üdvözítőjét).” Vízkeresztkor: „Láttuk az ő csillagát... és eljöttünk imádni őt.” István vértanú napján: „Látom a megnyílt eget, és Jézust állni Isten erejének jobbán.” A karácsony utáni vasárnap evangéliumi communiója az első szóval válik eukarisztikussá: „*Vedd a* gyermekeket...” Hasonlóképpen magyarázzák Fehérvásárnap communióját is: „*Nyújtsd ki kezedet,* és ismerd meg a szögek helyét...” Világos az ünnep és az áldozás kapcsolata a feketevásárnapi („Ez az a test, mely értetek adatik...”) és húsvéti communióban („A mi húsvéti Bárányunk, Krisztus feláldoztatott; üljük meg tehát a húsvéti lakomát a tisztaság és igazság kovásztalan kenyérével”), és természetesen Úrnapján („Valahányszor e kenyeret eszitek, és e kelyhet isszátok...”).

3. Máskor azonban a communio az áldozással való közvetlen kapcsolat nélkül énekel az ünnepről, az időszakról. E jelenségről alább akarunk részletesen beszélni. Ilyenek például: „A szentek fényességében a hajnali csillag előtt magamból születetek téged” (karácsony); „Vállalva beárnyékoz téged az Úr, és biztos helyed lesz az ő szárnyai alatt, pajzzsal vesz körül téged az ő hűsége” (nagybőjt 1. vasárnap); „Jeruzsálem, mily nagy városnak épült... oda mennek fel a nemzetségek, az Úrnak nemzetségei...” (nagybőjt 4. vasárnap); „Mindnyájan, akik Krisztusban megkeresztelkedtetek, Krisztusba öltöztetek, alleluja” (húsvétszombat), és még vagy egy tucatnyi tétel. Talán nem belemagyarázás, ha még ezekben is sejtünk valami eukarisztikus elemet (például a nagybőjt 1. és 4.

vasárnap communiójában). Ide sorolhatók azok a zsoltáros és prófétai idézetek is, melyek a nagyhéten a szenvedő Jézust szólaltatják meg, például: „Ellenem beszéltek, akik a kapukban ültek, és rólam énekeltek, akik borukat itták. Én pedig tehozad imádkoztam, Uram, mert ideje a megkegyelmezésnek, Istenem” (68. zsoltár, nagykedden). Nem kell fejtegetnünk annak szépségét, hogy a Jézus üldözőire való utalást után ez következik: „mert ideje a megkegyelmezésnek”. A zsoltáros számára ez csak annyit jelent, hogy ideje, az Isten megkegyelmezzen neki és ellenségeit eltávolítsa. Jézus szájában azonban többet mond: „Eljött az óra”, hogy a nekünk szóló megkegyelmezést végrehajtsa a keresztfán.

4. A communiók egy csoportja a napi evangéliumból ragad ki egy mondatot. Ez nem pedagógiai fogás. Ne felejtjük, hogy a római liturgiában az evangélium nem egyszerűen tanítás, hanem a bűnbocsátó, kegyelemközlő Jézus megjelenése. Az evangéliumot többnyire úgy kell felfognunk, mint ami misztikus értelemben meg is valósul az eukarisztikus áldozatban. Az evangéliumra való visszautalás valamiképpen a szentmise valóságát is magába foglalja. A temporáléban 18 ilyen communiót számoltam össze; egyik-másikat itt is értelmezhetjük közvetlenül az eukarisztiára (e helyeket alább dőlt betűvel adom). Néhány példa: „Mondá az Úr: Töltsétek meg a vedreket vízzel, és vigyétek a násznagynak. Amikor a násznagy megízlelte *a borrá vált vizet*, mondá a vőlegénynek: Egészen mostanáig őrizted a jó bort. Ezt a jelet tette Jézus elsőként tanítványai előtt.” (Vízkereszt után 2. vasárnap) „Bizony mondom, amit a legkisebb közül egynek tesztek, nekem tettétek: *Jertek, Atyám áldottai, vegyétek az országot*, mely nektek készítettett a világ kezdetétől” (nagyböjt 1. hét, hétfő). „Úgy illik, fiam, hogy örüljünk, mert testvéred halott volt, de életre kelt, elveszett, de megtaláltatott” (nagyböjt 2. hét szombat). A példák számát szaporíthatjuk.

5. A liturgia tudósai meglepő összefüggésekre jöttek rá, melyek a nyári-őszi vasárnapok communióit összekötik. Ezek három témát kapcsolnak egybe: az aratást, az áldozatot és az oltárt. Az aratásban Istentől elnyert termés zsengéit az ember Isten elé vitte egy-

kor áldozatul. Ez előképe annak a tökéletes áldozatnak, melyben kenyeret és bort visszük az Atya elé, s a színeken magát az ő szent Fiát mutatjuk be áldozatunk gyanánt. A régi oltár az újnak és örökévalónak előképe; az aratás, mely Isten áldása földi életünkön, jelképe a mennyei kenyérnek, mellyel Isten lelkünket táplálja. Akad ilyen témájú communio az év során is, de tömörszerűen az aratás, termésbegyűjtés idejében találkozunk velük. „Elfogadod az igazság áldozatát, a felajánlást a te oltárodon, Uram” (pünkösöd utáni 10. vasárnap). „Tiszteld meg az Urat vagyondból és terményeidnek zsebéből; akkor majd betelnek bősséggel a te csüreid, és préseid túlcsordul borral” (11. vasárnap). „A te munkálkodásod gyümölcseivel, Uram, betelik a föld; kenyeret nevelsz a földből, és bor vidámítja az ember szívét...” (12. vasárnap). „Tegyetek fogadást, és adjátok meg az Úrnak, Isteneteknek, mind, akik színe elé hozzátok adományaitokat... (17. vasárnap). „Hozzatok áldozatokat, és lépjete be az ő csarnokaiba, imádjátok az Urat az ő szent hajlékában” (18. vasárnap).

6. A pünkösöd utáni vasárnapok sorában találunk egy másik, összetartozó communio-csoportot, a 118. zsoltárból vett három szöveget. „Te rendelted, hogy parancsolataidat híven megőrizzük. Bár igazíttatnának arra utaim, hogy megtartsam a te igazságaidat” (19. vasárnap). „Emlékezzél meg ígédről...” (20. vasárnap). „A te üdvözítésedért emésztődik a lelkem, és a te ígédben igen bízom...” (21. vasárnap). „Vedd le rólam a szégyent és a megvetést, mert a te parancsolataidat keresem: mert a te bizonyosságaid nekem gyönyörűségem” (szeptemberi évnegyedes böjt szombatja). A jámbor ember a megpróbáltatások közepette is elkötelezi magát Isten szava, parancsa, a benne adott megigazultság mellett. A szakirodalom „justitia”-sorozatnak is nevezi őket.

7. A communiók egy következő csoportját a zsoltárokból vett különféle szép mondásoknak nevezhetjük. Például ilyeneket találunk közöttük: „Ragyogtasd fel arcodat a te szolgád fölött, irgalmasságod által szabadíts meg engem, Uram, meg ne szégyenüljek, mert téged hívlak” (26. zsoltár, hetvenedvasárnap). „Uram, egyedül a te igazságodról emlékezem: Isten, te tanítottál ifjúságomtól fog-

va; vénségemig, és amíg megőszülök, Isten, ne hagyj el engem” (70. zs., nagyböjt 4. hetének csütörtöke és pünkösd után 16. vasárnap). „Hajtsd hozzám füledet, siess, hogy kimentsél engem” (30. zs., pünkösd után 7. vasárnap).

Erőltetett lenne ezekbe bármiféle közvetlen eukarisztikus utalást belemagyarázni. Itt egy lényeges meggondolásra meg kell állnunk, hiszen éppen a római communiók legrégibb rétegéhez érkeztünk. Hiába gyönyörködünk az olyan „nyíltan beszélő” communiókban, mint az „Aki eszi az én testemet”, ha a többit (többségit) nem jól értjük. Ezért kérem az olvasó türelmét egy kis exkurzusra:

Mire irányul a hívő figyelme, vagy inkább lelkiállapota, amikor áldozik? Figyelmének első tárgya kétségtelenül a szent kenyér és bor, valamint az, hogy most ezeket magához veszi. A vétel célja azonban a Krisztussal való egyesülés, Krisztus lelkületével való azonosulás, végső soron az Istennel való bensőséges közösség. Ha a hívő Istenhez beszél, vagy ha engedi, hogy Isten beszéljen hozzá, vagy ha az Egyház az Istennel való közösségre oktatja őt, ez mind ugyanazt a lelkületet mélyíti el. Ne feledjük, hogy a communio eredetileg nem a hívő közösség éneke volt, hanem az oltár mellett álló szólista énekelt. A lélektani helyzet tehát az, hogy *miközben* a hívő az áldozásban valóságos létközösségbe lép Istennel, a communio e kapcsolódást szellemi, értelmi és érzelmi motívumokkal erősíti.

A zsoltároskönyv a keresztény ember lelki természetrajza. Azokat a gondolatokat és érzelmeket fejezi ki, melyek az Egyházzal együttélő keresztény lelkületét formálják. Helyénvaló tehát, hogy áldozás közben ez a lelkület kapjon – különböző gondolatokat, élethelyzeteket, érzelmeket, vágyakat felidéző – kifejezést. *Más szóval: a communionnak nem kell okvetlenül és közvetlenül az áldozásra, az eukarisztiára irányulnia.* Megteheti, a római egyház régi gyakorlata szerint meg is tette, hogy a léleknek Istenhez fűződő kapcsolatáról beszél. A communióban a lélek – miközben Istennel egyesül –, Isten iránti bizalmáról beszél, elmondja neki, hogy nála akar oltalmat találni, hogy egyesülni akar Isten akaratával is (ez a „justitia-sorozat” értelme). Ugyanígy kell értelmeznünk azokat a

communiókat is, melyek egyszerűen az ünnepről, ünnepi időszakról szólnak: az áldozás pillanatában még szorosabban öleljük át az ünnep misztériumait.

S ezzel értjük meg a communiók legnagyobb, és valószínűleg legősibb csoportjának szövegeit:

8. Hamvazószerdán a communio az 1. zsoltárból veszi szövegét: „Aki az Úr törvényén elmélkedik éjjel és nappal, megadja gyümölcsét a maga idejében.” Innen kezdve minden nagyböjti hétköznapon a zsoltároskönyv következő darabjából van véve a communio, s a sorozat csak néhányszor szakad meg. (A megszakításnak érdekes liturgiátörténeti oka van, de nem ide tartozik.) A nagyböjt ötödik hetének szombatján érkezünk meg a 26. zsoltárhoz. (A sorozatból hiányzó 12., 16., 17. zsoltár utólagosan pünkösd utáni vasárnapokra került át.)

Lássunk néhány szöveget e „numerikus communio-sorozatból” is: „Midőn segítségül hívlak, hallgass meg engem, én igazságom Istene, ki a szorongatásból tágasságra vezetél engem: könyörülj rajtam, Uram, és hallgasd meg imádságomat” (4. zsoltár, nagyböjt 1. hetének keddje). „Értsd meg az én kiáltásomat, figyelmezz az én hívó szavamra, én királyom és én Istenem” (5. zsoltár, nagyböjt 1. hetének szerdája). „Uram, mi Urunk, mily csodálatos a te neved az egész földön” (8. zsoltár, nagyböjt 2. hetének hétfője). „Én hirdetem minden csodatettedet, vigadozom és örvendezem tebenned, dicséretet zengek a te nevednek, ó Fölséges” (9. zsoltár, nagyböjt 2. hetének keddje). „Igaz az Úr, és igazságot szeret, és az igazak meglátnak az ő arcát” (10. zsoltár, nagyböjt 2. hetének szerdája).

Nem folytatom, mert a communiók jellege ennyiből is világos. Két kérdésünk vetődhet fel: mit keresnek e szövegek a nagyböjtben? És mit akar az Egyház ezzel a mechanikus számsorrenddel?

Az első válasz: a nagyböjti hétköznapok valószínűleg egy ősi „per annum” énekrendet őriztek meg, s így színes egymásmelletti-ségben tárják eléink azokat a gondolatokat, érzelmeket, melyeket – ahogy a fenti exkurzusban kifejtettük – az Egyház sugall nekünk az áldozás perceiben.

A második válasz: a communiók legrégebb gyűjteménye valószínűleg egy zsoltárszámozás szerint haladó válogatás lehetett, melyből eleinte talán tetszés szerint választott az énekes. Később ez a „gyűjtemény” beépült az egyházi évbe, jelesül a nagyböjti hétköznapok miséibe. Efféle numerikus sorozatokat más liturgikus ének-műfajokban is találunk (így imádkozták a zsoltárokat magukat is a zsolozsmában egészen a 20. század elejéig; a vízkereszt utáni responzóriumok, a pünkösdi utáni introitusok is a számsorrendet követik). Az említett gyakorlati okon túl talán olyan értelmezés is megállja helyét, hogy ilyenkor az Egyház nem erőltet egy „logikus” gondolatmenetet, hanem abban a sorrendben veszi elő a tételeket, ahogy az Istentől a zsoltároskönyvben megkapta azokat.

Lehet hogy egy liturgiatervező mérnök örömet lelné abban, hogy a communiók valami „logikusabb”, egységesen szerkesztett sort alkossanak; például a communio mindig a napi evangéliumra utaljon vissza, vagy mindig az áldozásról, az Oltáriszentségről szóljon. A liturgia azonban nem olyan, mint a mérnöki tervrajz alapján készült gépezet (kivéve az újkori reformliturgiákat), hanem egy lassú, organikus fejlődésben alakult ki, melyben a rétegek egymásra épültek, keveredtek, olykor véletlenül lettek olyanok, amilyenek. A maguk gazdag sokféleségében hatnak ránk, belevisznek egy világba, melyben sok minden történik, sok minden tárul szemünk elé, nem egyszer meglepetések is érnek minket. Inkább mintha egy szép angol parkban sétálnánk, kanyargós, hol ilyen, hol olyan fákkal, növényekkel szegélyezett utakon. És egy idő után éppen azt fogjuk szeretni valami megmagyarázhatatlan nosztalgikus szeretettel, hogy egyik vagy másik szöveg, motívum emlékezetünkben összekapcsolódik egy böjti nappal, a húsvéti időszakkal, egy napsütéses nyári vagy esős őszi vasárnapal.

Jegyzetek a liturgiáról

36. Ecclesia toto orbe diffusa

A magyar misekönyv megszámlálhatatlanul sok hibás fordítása közül egyik a nagypénteki ünnepi könyörgések első orációja, mely az Egyházra kéri Isten irgalmát. A magyar miseszövegben ezt olvassuk: „Mindenható, örök Isten, te örök dicsőségedet Krisztus Urunkban minden népnek megmutattad: őrizd meg a megváltás művét, hogy Egyházad az egész világon elterjedjen, és állhatatos hittel kitartson neved megvallásában.” Az oráció megszólítja Istent. Ezután közli Istennel, hogy Ő mit művelt Krisztusban. Azután ehhez két kérést csatol: egy missziós és egy hitvalló szándékot.

Mi van ezzel szemben a latinban?

„Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriam tuam omnibus in Christo gentibus revelasti: custodi opera misericordiae tuae; ut Ecclesia tua, toto orbe diffusa, stabili fide in confessione tui nominis perseveret.” Azt még a latinul nem tudó is látja, hogy 1) nem külön állítás az, amit Krisztussal kapcsolatban mond („te... megmutattad”); 2) a latin szövegben csak egy szándék van: az állhatatosságért való kérés: „perseveret”. És mi van a magyar szöveg „missziós kérése” mögött a latinban? Az egyháznak jelzője (participium perfectum = melléknévi igenév) az, hogy „toto orbe diffusa”, vagyis az egész világon eloszlott.

Az ősi liturgikus szövegeket csak akkor tudjuk fordítani, ha az őskereszténység kifejezési eszközeit és gondolatrendszerét ismerjük. Csekély patrisztikus műveltséggel is rájöhetünk, hogy a „toto orbe diffusa” az őskereszténységben az Egyház állandó jelzője, mondhatni: epitheton ornansa. És nem véletlenül. Az „egyház” szó görögje (ecclesia) egybegyűjtöttet, összehívottat jelent. Az egyház mivoltát akkor értjük meg, ha eredetére gondolunk. Pünkösdkor az akkor ismert világ különféle tájairól egybegyűlt, sok nyelven beszélő emberek megértették amit Péter mondott, és a keresztségben valami új egységre léptek egymással. A magyar protestánsok

így fordították le az ősi antifonát: „ki az egy igaz hitnek egyességében különféle nyelveken szóló népeket összegyűjtöttél”. Az Egyház egyszerre sok, mert különféle tájakon és különféle körülmények közt élő sok ember épül bele. Ugyanakkor egy, mert ők Krisztus egyetlen Testét alkotják. Az egyház a „szétoszolt egybegyűjtött”, egyszerre ecclesia és diffusa.

Szent Ágoston így magyarázza a 60. zsoltár szavait („A finibus terrae ad te clamavi” = A föld határaitól kiáltok hozzád): Hogyan lehet ezt az ellentmondást megmagyarázni? Egyes számot használ: „kiáltok hozzád”; mégis „a föld határaitól”. Ha egy, akkor hogyan lehet a föld határain? és ha a föld határain van, akkor hogyan mondhatja, hogy „kiáltok”, ahelyett, hogy „kiáltunk”? Azért, mert ez az *egy* a földi lét idején a föld minden határán szétoszolva él, de a föld minden határán szétoszoltak mégis egyetlen személyt alkotnak: Krisztust.

Az „Ecclesia toto orbe diffusa” tehát nem az Egyház elterjedésért való könyörgés. Azt kéri, hogy ez az egyszerre Sok és egyszerre Egy – őrizze meg hitének egységét, „stabil” hittel legyen állhatatos Isten nevének megvallásában, nehogy széthulljon „sok”-voltában, nehogy „a föld határain szétoszolva” sok vallássá essék szét. (Arról most nem is beszélünk, mennyire tűrhetetlenül egyszerűsítő az „opera misericordiae” fordítása...)

Az oráció a klasszikus őskeresztény kifejezést használja és vele az Egyház misztériumának klasszikus őskeresztény eszméjére aszszociál. Így értjük meg azt is, hogy miért bontja ki Isten nevét (személyének megnevezését) éppen azzal, hogy ő Krisztusban minden népnek revelálta dicsőségét. A feladat nem az, hogy el-mossuk ezt a terminust, vagy mi adjunk neki fennhéjázó bölcsességgel valami helyettesítő értelmet, hanem éppen az, hogy megerősítsük, következetesen éljünk vele, tanítsuk, használjuk.

Az oráció hiteles fordítása tehát az, ami a „Piros Könyvben” található: „Mindenható, mindörökkévaló Isten, aki dicsőségedet minden népek számára feltártad Krisztusban, őrizd meg irgalmas-ságodnak műveit, hogy az egész világon elterjedt Egyházad a te nevednek megvallásában szilárd hittel kitartson.”

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról – 1. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – 1. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. füzet: A „Társadalomtan”-ról – 2. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium 2.

A Zeneakadémia egyházzenei tanszékén (VI. Vörösmarty utca 35.) kapható kiadványok:

ÉNEKES ZSOLOZSMA az Esztergomi Breviárium alapján (a Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom kiadványai): 0. Népszolozsmák. I-V, VII 1/A. Diurnálék. – Psalterium latino-hungaricum (Latin-magyar zsoltároskönyv).

EGYHÁZZENEI FÜZETEK: I. folyam (Tankönyvek): 3–12. II. folyam (Gregorián műfajok): 1–7. III. folyam (Egyházi kórusművek): 1–13. IV. folyam (Hangfelvételek): A magyar népének népzenei felvételeken (1-8). – Az Éneklő Egyház (1-6). – CD-ROM: Hebdomada Maior – A nagyhét szerartásai, szövegei, énekei (írott anyag, hang- és filmfelvételek).

Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei: A magyar népének. – Zsol-tárelmélkedések, zsoltármagyarázatok. – A szentmise magyarázata. – Jegy-zetek a liturgiáról. – Barsi B.–Dobszay L.: „Íme, most fölmegyünk Jeruzsá-lembe”.

További információk: a www.egyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
